

EL SAGRAMENTAL: UNA MILÍCIA CAMPEROLA DIRIGIDA PER BARCELONA

Maria Teresa Ferrer i Mallol *

A mitjan segle XIII, nombrosos malfactors tenien atemorida la població de la rodalia de Barcelona, sense que els oficials reials poguessin fer res per evitar-ho. Les autoritats eclesiàstiques i municipals de Barcelona tenien interès a mantenir-hi l'ordre, tant per assegurar els accessos a la ciutat com per salvaguardar les terres i béns que hi posseïen els ciutadans i les institucions i persones eclesiàstiques. Així doncs, proposaren al rei Jaume I que atorgués un privilegi que permetés la creació de milícies camperoles a les parròquies de Provençana, Sant Boi, Sant Joan Despí, Santa Maria de Cornellà, Sant Climent, Santa Maria de Sants, Esplugues, Sant Just Desvern, Sant Feliu, Sant Vicenç dels Horts, Santa Creu d'Olorda, Molins de Rei, Santa Coloma de Viladecans, Gavà, Castelldefels i el terme del castell d'Aramprunyà.

Les primeres ordinacions conegudes, del gener de 1258, autoritzaren els homes del sacramental a tenir armes a casa per tal d'usar-les quan fossin convocats "so metent", és a dir, cridant o tocant campanes, corns o altres instruments, a fi de perseguir els malfactors que haguessin delinquit en llurs termes.⁽¹⁾

L'èxit obtingut pel sacramental del Llobregat en el manteniment de l'ordre públic en determinà l'ampliació. L'any 1314 ja era estès a tota la vegueria de Barcelona i el Vallès, menys Caldes de Montbui, que no hi havia volgut participar.⁽²⁾ Joan I l'amplià a les vegueries d'Osona i el Bages i a la sotsvegueria de Moià; és el que hom anomenà sacramental nou, mentre que el de la vegueria de Barcelona i el Vallès passava a ésser conegut com el sacramental vell.

Durant el segle XIV els patrons del sacramental regularen diverses qüestions relacionades amb aquestes milícies. L'any 1315 Jaume II aprovà unes extenses ordinacions, que havien redactat el vicari del bisbe, els religiosos, els consellers de Barcelona i Bernat de Fonollar, procurador de Catalunya, el mes de març de 1314.⁽³⁾ L'any 1336 unes noves ordinacions puntualitzaren algunes obligacions i drets⁽⁴⁾ i l'any 1368 Pere el Cerimoniós regulà les funcions dels capitans del sacramental.⁽⁵⁾

Després de l'ampliació del sacramental a les vegueries d'Osona i el Bages, Joan I aprovà, l'any 1395, unes noves i llargues ordinacions que li havien presentat els bisbes i capítols de Barcelona i de Vic, l'abat de l'Estany, la ciutat de Barcelona, la vila de Moià i altres llocs i persones que formaven part d'aquesta institució en aquell moment.⁽⁶⁾

* Institució Milà i Fontanals (CSIC) i Institut d'Estudis Catalans.

(1) ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), C. (Cancel·leria), reg. 9, f. 14 v. (1258, gener, 15), publ. CODOIN (Colección de Documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón, publ. per P. de BOFARULL i continuadors), VI, doc. 124. Cf. també MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria: "Els sacramentals del Vallès, Maresma i Llobregat (Contribució a la seva història)", VII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó (Barcelona 1962). Barcelona: 1964, v. II, p. 183-192, i CUADRADA, Coral: "El sacramental i les franqueses del Vallès i del Maresme a l'Edat Mitjana", XXXIII Assemblea intercomarcal d'Estudiosos (Granollers, 1987). Granollers, 1989, p. 203-217, i "Els greuges del sacramental a les Corts catalanes (s. XIV-XV)", Les Corts a Catalunya. Congrés d'Història Institucional (Barcelona, 1988). Barcelona: 1991, p. 208-216.

(2) ACA: C, reg. 241, f. 215 v.-216 r. Cf. també CUADRADA, C.: "Els greuges del sacramental", p. 209.

(3) ACA: C, reg. 2592, f. 107 v.-111 r., copiades en unes ordinacions de 1425.

(4) ACA: C, reg. 860, f. 74 v.-75 v. (1336, octubre, 29). Cf. També CUADRADA, C.: "Els greuges del sacramental", p. 209.

(5) CUADRADA, C.: "Els greuges del sacramental", p. 210.

(6) ACA: C, reg. 1911, f. 47 v.-50 v., publ. a CODOIN, VI, doc. 457.

Els membres del sacramental

L'organització era, en principi, voluntària. Sabem que l'any 1258 Jaume I disposà que els membres del sacramental poguessin abandonar-la lliurement i precisà que no es desentenien de la defensa dels qui ho fessin. Però, més endavant, Jaume II gairebé forçà l'adhesió de Caldes de Montbui, precisament per tal d'assegurar la solidaritat dels llocs de la vegueria en el manteniment de l'ordre.⁽⁷⁾

Si bé al començament només pertanyien al sacramental els homes del rei, de l'Església i dels ciutadans de Barcelona dels llocs de la rodalia de la ciutat que ja hem esmentat abans, aquest col·lectiu s'amplià en el segle XIV a tota la vegueria de Barcelona i el Vallès. Segons les ordinacions confirmades l'any 1315, que sembla que assenyalaven aquesta ampliació, hi pertanyien tots els homes de vila i els pagesos que vivien en terres de l'Església, del rei o dels ciutadans de Barcelona dins de les vegueries de Barcelona i Vallès.⁽⁸⁾ Hom preveia el cessament de les ordinacions que hi havia hagut fins llavors al Llobregat, si el rei aprovava les noves, altrament haurien hagut de continuar vigents les antigues.

Les ordinacions del 1395 precisaven que pertanyien al sacramental tots els homes de reialenc, tant homes propis com aluers del rei i de la reina, que ja en fossin abans. Hi foren admesos llavors, a més, tots els homes de reialenc de les vegueries d'Osona i el Bages i de la vila, batllia i sots-vegueria de Moià, si en volien formar part. El bisbe i el capítol de Vic i l'abat de l'Estany hi inclogueren els llocs i homes que tenien dins les vegueries esmentades. Les ordinacions autoritzaren tots els eclesiàstics, ciutadans i homes de vila que ho volguessin a entrar en el sacramental amb l'acceptació prèvia per part dels sobreposats i sempre que hi contribuïssin econòmicament.⁽⁹⁾

Hi ha constància que persones de senyoriu també formaren part del sacramental, però havien de tenir l'autorització del senyor.⁽¹⁰⁾ En tot cas, des de les Corts de Barcelona de 1300, el sacramental

s'havia de constituir sempre amb el consentiment dels senyors jurisdiccionals.⁽¹¹⁾

Aquesta condició frustrà la reincorporació de Granollers al sacramental l'any 1414. Pel febrer, el rei Ferran havia autoritzat aquesta reincorporació, a petició de la vila, que s'havia queixat que sempre hi havia pertangut fins que la jurisdicció havia passat a domini del comte Pere d'Urgell i després al del seu fill Jaume, però pel maig anul·là aquesta concessió perquè Ramon de Torrelles, que posseïa llavors la jurisdicció de la vila, hi havia protestat.⁽¹²⁾

Les ordinacions de 1315 disposaren que, si algú volia entrar-hi amb els seus homes, havia de demanar-ho al veguer de Barcelona, al bisbe i als consellers de la ciutat, que havien d'ésser unànims en l'acceptació.

Les persones interessades a ingressar en el sacramental havien de presentar una sol·licitud, en forma individual o col·lectiva. Un cop admesos, havien de prestar jurament. L'escrivà del sacramental aixecava acta i ho comunicava als capitans.⁽¹³⁾

Tots els membres del sacramental havien de tenir armes a casa: ballesta o espasa i llança. Segons les ordinacions de 1258 la ballesta havia de disposar de cent tretes, mentre que les ordinacions de 1315 reduïren el dipòsit de tretes a trenta i les de 1395 el deixaren en deu, a més d'uns complements que no foren precisats. En l'alternativa d'espasa i llança les ordinacions de 1395 hi afegiren escut. Segons les ordinacions de 1315 el procurador de Catalunya o el veguer, en terra del rei, i els senyors en llurs senyorius, eren els qui havien de vigilar que aquestes disposicions es complissin, bé que més endavant hom confià aquesta tasca als capitans del sacramental.

Tots els homes de més de vint anys estaven obligats a sortir al sometent; el pare no podia ésser excusat pel fill ni viceversa. Només la vellesa i la malaltia eren eximents

(11) CUADRADA, C.: "Els greuges del sacramental", p. 209. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, publ. per la Real Academia de la Historia (Madrid: 1896-1922), I, p. 160, cap. XXII.

(12) ACA: C, reg. 2367, f. 76 v.-77 r. (1414, febrer, 24) i reg. 2431, f. 64 v. (1414, maig, 26).

(13) MADURELL, J. M.: "Els sacramentals del Vallès, Maresma i Llobregat", p. 184-185.

(7) ACA: C, reg. 241, f. 215 v.-216 r. (1314, juliol, 28).

(8) ACA: C, reg. 2593, f. 107 v.-111 r. (1315, juny, 8).

(9) ACA: C, reg. 1911, f. 47 v.-50 v. (1395, juliol, 15).

(10) CUADRADA, C.: "Els greuges del sacramental", p. 210.

acceptables. L'incompliment d'aquesta disposició era castigat amb una multa de 20 sous, segons les ordinacions de 1258 i de 1315, i amb deu sous segons les de 1395.

Aquestes darreres ordinacions establiren també l'obligació de vigilar el trasllat de presos, si ho manava el capità del sacramental, sota pena de cent sous.

L'any 1258 Jaume I disposà que, si els homes del sacramental feien algun mal per defensar-se, no estaven obligats a esmenar-lo; les ordinacions de 1315 ratificaren aquesta decisió i les de 1395 precisaren que podrien ésser castigats si no respectaven les disposicions del sacramental i delinquirien. En aquest cas haurien d'ésser jutjats pel veguer de Barcelona, aconsellat pels advocats ordinaris del Consell de la ciutat. Ni el governador, ni el procurador general, ni el lloctinent del rei, ni cap altre oficial reial, encara que tingué jurisdicció ordinària, no hi podria intervenir; només podria fer-ho el monarca personalment, si volia. La denúncia, en tot cas, hauria de venir de part privada i no de cap fiscal o membre de les tresorerias del rei o de la reina ni de cap altre oficial. El denunciant hauria d'assegurar abans de res als denunciats les despeses del plet, altrament no es podria fer; també els denunciats les haurien d'assegurar, per si resultaven inculpats.

Segons les ordinacions de 1258, la multa imposada als qui no sortissin al sometent s'havia de repartir entre el rei i el senyor del lloc mentre que, en els llocs de senyoriu eclesiàstic, la multa havia d'ésser tota per al senyor del lloc. Les ordinacions de 1315 establiren que una quarta part de la multa s'havia de repartir entre el capità i el denunciant, mentre que sembla que les tres quartes parts restants havien d'ésser lliurades al senyor del lloc. Les ordinacions de 1395 determinaren que de les penes imposades als homes del sacramental per no tenir les armes, no obeir, no sortir, etc. se n'havien de fer quatre parts, una per al senyor del lloc, una per als sobreposats, una per al capità i una per al rei. De les penes se n'havia de fer execució immediata; si el senyor no la feia, els sobreposats l'havien de fer, després de donar fadiga de deu dies però, si volien, les podien perdonar.

Els capitans

Tenim poques notícies de la primitiva organització del sacramental. Per privilegis posteriors sabem que a cada parròquia hi havia almenys un capità que dirigia els homes del sacramental del seu terme. Segons les ordinacions de 1315, el veguer de Barcelona i el senyor del lloc havien d'elegir dos capitans a cada vila o parròquia. Els capitans havien de jurar complir les disposicions del sacramental i inspeccionar tot allò que s'hi referís i havien de rebre el jurament de llurs homes compromentent-se a sortir al sometent. En el cas que fossin negligents o no observessin les ordinacions havien d'ésser castigats per llurs senyors amb una multa de 40 sous, que havia de cobrar el senyor. Els capitans havien d'ésser renovats cada dos anys, llevat que fossin considerats negligents, cas en el qual havien d'ésser substituïts immediatament. Després d'haver-ne estat no podien tornar a exercir el càrrec durant tres anys. Si hi havia discòrdia en l'elecció havien d'ésser escollits pel rei o pel seu batlle, si el lloc era reial; per dos canonges, si era del bisbe i el capítol; per dos religiosos si era d'ordes religiosos i per dos consellers de Barcelona, si pertanyia a ciutadans barcelonins. En el cas de senyorius compartits, havien d'ésser elegits per un representant de cadascun dels senyors.

Els capitans podien portar armes a la feina i allà on anessin, i no els podien ésser penyorades per deutes propis o aliens.

Les ordinacions de 1395 reduïren el nombre de capitans del sacramental a un a cada lloc, vila, castell o parròquia. Establiren que fossin elegits cada dos anys pels sobreposats o per les persones que ells designessin i que haguessin de jurar el càrrec en poder d'ells. Les obligacions eren les mateixes especificades en les ordinacions anteriors i foren autoritzats, a més, a portar armes prohibides per tot el Principat; hi fou especificat, a més, que tenien dret a rebre les armes dels malfactors presos per ells.⁽¹⁴⁾

L'any 1368 Pere el Cerimoniós, per tal de dignificar aquest càrrec, havia disposat

(14) ACA: C, reg. 1911, f. 47 v.-50 v., publ. a CODOIN, VI, doc. 457. La reina Maria, muller del rei Martí l'Humà, notificà aquesta darrera concessió a tots els oficials reials perquè la respectessin: reg. 2333, f. 11 r.-v. (1396, setembre, 5).

que els capitans cobressin un salari i que tinguessin autoritat per castigar els qui no sortissin al so del viafós. Disposà, a més, que els capitans fossin elegits entre membres de les mans major i mitjana.⁽¹⁵⁾ Aquesta darrera mesura devia respondre a la creença que la mà menor, la més pobra, era més propensa a la demagògia i que convenia que els capitans fossin gent assenyada i moderada i, sobretot, amb béns que garantissin un comportament responsable.

El càrrec de capità era incompatible amb càrrecs reials, com el de batlle, i amb professions de servei públic, com les de carnisser o moliner; no podien, tampoc, ésser ciutadans de Barcelona. Eren també impediments per al càrrec la joventut excessiva, la pertinença a una bandositat i la malaltia.⁽¹⁶⁾ Els elegits podien no acceptar el càrrec, si al·legaven alguna excusa acceptable. Per exemple, l'any 1379, Guillem Vidal, que havia estat escollit capità pels homes de Sarrià, al·legà que estava molt ocupat en els afers d'una tutoria i en altres coses i que no podia acceptar el càrrec; l'excusa fou acceptada pel rei Pere el Cerimoniós, que manà als homes de Sarrià que n'elegissin un altre.⁽¹⁷⁾

Quan el rei cregué que els capitans del sacramental, que considerava oficials seus, s'havien excedit en llurs funcions donà ordres de processar-los. L'any 1386, per exemple, Pere el Cerimoniós confià al seu conseller i algtzir, Francesc Munyós, el procés contra alguns capitans culpables d'incendis i enderrocaments, potser en relació amb l'atac contra el castell de la Roca, de Pere Arnau Marquès. Francesc Munyós els podia bandejar, sotmetre a turment i processar-los amb l'assessorament d'un jurista i per fer-ho rebé plens poders del rei.⁽¹⁸⁾

Els sobreposats

Sembla clar que sense garantia d'un control per part de l'Església i la ciutat de Barcelona, el rei no hauria autoritzat la constitució d'unes milícies populars no sub-

jectes expressament a la jurisdicció reia ordinària. Els sobreposats s'encarregaren d'exercir aquest control. Els eclesiàstics d'una banda i els prohoms barcelonins de l'altra nomenaven cadascú un sobreposat, que tenia cura dels afers del sacramental i de controlar els capitans i els homes que l'integraven. Quan el sacramental s'amplià a les vegueries d'Osona i el Bages i a la sotsvegueria de Moià, l'Església de Vic, l'abat de l'Estany i la vila de Moià tingueren en llur territori les mateixes competències que l'Església de Barcelona i els prohoms barcelonins en el nomenament de sobreposats.

Bé que segurament els sobreposats ja actuaven com a representants de cadascun dels patrons del sacramental des d'un bon començament, el càrrec no fou reglamentat fins a les ordinacions de 1395. Era competència dels sobreposats elegir directament, o per mitjà de comissionats designats a aquest efecte, els capitans del sacramental; tenien, a més, el control de l'admissió de nous membres.

Tenien l'obligació d'inspeccionar els homes del sacramental per veure si tenien les armes degudes. Les inspeccions les havien de fer amb coneixement dels patrons del sacramental.⁽¹⁹⁾ També podien manar sobreseure alguna actuació prevista pels homes del sacramental. Per exemple, l'any 1376, Bernat de Barberà, canonge, i Burguet de Sarrià, ciutadà de Barcelona, que eren els sobreposats aquell any, manaren els capitans i homes del sacramental que no fessin cap execució contra la casa de Mogoda, que era de l'Almoina dels Pobres de la Seu de Barcelona, ja que dubtaven que fos legal; el motiu de la discòrdia era la confiscació de bestiar per part del batlle de la dita casa, dins de la seva jurisdicció i com a execució d'un ban.⁽²⁰⁾

A la darrerria del segle XIV els sobreposats eren elegits per a dos anys i l'elecció es feia en anys alterns, un any el sobreposat dels prohoms de Barcelona i el següent el de l'Església.

Les ordinacions del 1395 apujaren els sobreposats a tres, perquè el tercer havia de regir el sacramental nou d'Osona i Bages. Aquest tercer sobreposat havia d'ésser ele-

(15) CUADRADA, C.: "Els greuges del sacramental", p. 210.

(16) MADURELL, J. M.: "Els sacramentals del Vallès, Maresma i Llobregat", p. 186-187.

(17) ACA: C, reg. 1257, f. 153 v. (1379, octubre, 8).

(18) ACA: C, reg. 1108, f. 185 v. (1386, març, 26) i 194 v.-195 r. (1386, abril, 3).

(19) ACA: C, reg. 1911, f. 47 v.-50 v. (1395, juliol, 15).

(20) ACA: C, cr de Pere el Cerimoniós, caixa 54, núm. 6.611 (1376, juliol, 29). És una carta dels sobreposats.

git un any per la vila de Moià, un altre pel bisbe i el capítol de Vic i un altre per l'abat i el convent de l'Estany.⁽²¹⁾

Funcionament del sacramental

L'any 1336 el rei Pere el Cerimoniós, a proposta dels consellers de Barcelona, disposà que els homes del sacramental podrien perseguir i detenir delinqüents per delictes flagrants, però que els haurien de lliurar tot seguit als oficials reials i no els podrien alliberar en cap cas sota fiança. Les ordinations de 1395 precisaren que calia lliurar-los al batlle o al senyor de qui fos la jurisdicció del lloc o parròquia on s'hagués comès el delictes que ells haurien de castigar. Els bandejats i expulsats de pau i treva havien d'ésser lliurats al veguer de Barcelona o a l'oficial que els havia bandejat.

Si els delinqüents es refugiaven en algun castell o lloc, el sacramental hauria de requerir públicament el senyor o l'administrador d'aquest lloc perquè li fossin lliurats. Si el senyor o l'administrador negaven que el malfactor o malfactors hi fossin, els homes del sacramental haurien de demanar-los de fer-hi un escorcoll. Si hi consentien, els homes del sacramental no podien fer-hi cap mal o tala, sota pena d'esmena del dany i d'una multa. L'escorcoll havia d'ésser fet per quatre o cinc capitans, els més antics, amb alguns altres membres del sacramental, però entre tots no podien ésser més de deu, inclosos els capitans. Les ordinations de 1395 hi afegiren que, si les autoritats del lloc no permetien de fer l'escorcoll, el sacramental podria talar i damnificar els béns dels malfactors i els de qui els acollissin. En aquest cas no estarien obligats a fer cap esmena.

Els homes de sacramental només estaven obligats a defensar els residents a les vegueries de Barcelona i el Vallès i Osona i el Bages que pertanguessin a aquesta milícia. Encara que hi hagués sometent, si els homes veien que era a favor d'una persona, tant si era de reialenc o de senyoriu, com si no n'era membre, havien de tornar a casa. Només quedaven exceptuats d'aquesta regla els caminants, que havien d'ésser defensats en tots els casos.

A vegades foren cridats també per defensar la costa. L'any 1406, per exemple, els consellers de Barcelona havien tingut notícia d'un atac d'un estol corsari barbaresc contra Agda i per això recomanaren a tots els capitans del sacramental que cridessin sometent i fessin vigilar tota la costa del Maresme i la desembocadura del Llobregat, a fi que l'estol no pogués fer aiguada ni tampoc atacar la costa pròxima a Barcelona.⁽²²⁾

Els homes del sacramental havien d'acudir al sometent, tant si era convocat per la mateixa organització com pels oficials reials. El veguer de Barcelona, si es tractava d'aquesta vegueria, i el batlle de cada lloc havien de sortir al sometent juntament amb els homes del sacramental i aquests podien requerir llur presència i ajut. Si hi eren presents, els homes del sacramental s'havien de posar a les seves ordres, altrament havien d'oobeir llurs propis capitans. Els oficials reials havien d'impedir que els membres del sacramental talsessin o cremessin res, llevat quan un lloc fos culpable de protegir un malfactor i negar l'escorcoll. Sembla que els excessos en aquest punt eren els que havien induït les autoritats barcelonines a redactar les ordinations de 1336, encaminades *ad temperandum sacramentalis* i a evitar que els capitans i els membres d'aquesta milícia poguessin fer mal ús de llur força.⁽²³⁾

Les ordinations de 1315 i les de 1395 especificaren que el rei i els seus oficials no podrien menar en host o cavalcada els homes del sacramental perquè aquesta institució era una servitud voluntària; el monarca només podia disposar d'host i cavalcada segons el costum antic, el dret comú i les Constitucions Generals i els Usatges. Però tenim constància d'alguna convocatòria del sacramental a l'host. Per exemple, pel juny de 1397, Martí l'Humà manà els capitans del sacramental de Barcelona i el Vallès que, amb els homes de llurs capitànies, s'adrecessin a la Seu d'Urgell. Des d'allà, i sota la capitania del governador dels comtats del Rosselló i la Cerdanya,

(22) MADURELL, J.M.: "Els sacramentals del Vallès, Maresma i Llobregat", p. 190.

(23) ACA: C, reg. 860, f. 74 v.-75 v. (1336, octubre, 29) i reg. 1911, ff. 47 v.-50 v. (1395, juliol, 15).

(21) ACA: C, reg. 1911, f. 47 v.-50 v. (1395, juliol, 15).

havien de dirigir-se al vescomtat de Castellbó i se n'havien d'apoderar, ja que el rei l'havia confiscat al comte de Foix pel delictes d'haver envaït el país per reivindicar els pretesos drets successoris de la seva muller, la infanta Joana, filla de Joan I.⁽²⁴⁾

Les ordinations de 1315 establiren que, si resultava necessari que els homes del sacramental del Vallès ajudessin els del Llobregat i viceversa per combatre un gran nombre de malfactors, ho podrien fer, quan ho demanessin els capitans, amb el beneplàcit del rei o del seu veuger, el bisbe i el capítol, els religiosos amb dominis a la zona i els consellers de Barcelona.

Les mateixes ordinations assenyalaren que era il·legal cridar sometent contra el senyor o el seu representant que actués contra els seus pagesos, segons li permetien les Constitucions i els Usatges, i fes empires o penyores contra els seus emfiteutes. Els mateixos homes del sometent haurien d'agafar aquell que els hagués cridat indegudament i lliurar-lo al senyor perquè el castigues al seu arbitri, si era un home pròpi. Si el que ho havia fet era emfiteuta, perdria els béns que tingués del senyor, que els adquiriria *ipso facto*, a coneixença del jutge en qui el rei delegués.

D'altra banda, en aquestes ordinations els eclesiàstics feien constar que no creien que pogués incloure's dins el marc d'actuació del sacramental la venjança de sang, sinó només la conservació de la justícia i l'erradicació del delictes.

Els membres del sacramental podien fer talles entre ells, amb consentiment dels patrons, bisbes, ciutats, etc., per sufragar les despeses, els salaris dels advocats, dels sobreposats, dels escrivans, etc.⁽²⁵⁾ o per pagar a la cancelleria els privilegis obtinguts; per exemple, l'any 1388 el sacramental devia 3.200 florins d'or al rei, una quantitat molt alta, però que el rei considerava moderada si es tenia en compte l'amplitud dels privilegis concedits;⁽²⁶⁾ també, a nivell local, hom acudia a un repartiment de talles per comprar elements que els manquessin, com podien ésser un corn, el botavant que soste-

nia el penó, el mateix penó, el reglament del sacramental, etc.⁽²⁷⁾

Malgrat que gaudia d'autorització general per repartir talles, en algunes ocasions el sacramental demanà llicències específiques per reunir-se i imposar-ne als seus membres. Per exemple, l'any 1386, en sol·licità una a fi d'aplegar els diners necessaris per a les despeses de defensa en el plet iniciat per Pere Arnau Marquès, senyor de la Roca, pels danys causats pel sacramental al seu castell; poc després, la llicència fou anul·lada a prec de Pere Arnau Marquès, que al·legà, en primer lloc, que el sacramental rebia ajuda per litigar contra ell i que això li provocaria grans despeses i, d'altra banda, que era una llicència general, quan els afectats només eren quinze homes que havien estat presos i que només ells havien de tenir el dret de reunir-se i repartir talles per defensar-se. Però el sacramental aconseguí fer cancel·lar aquesta anul·lació, decidida en secret, i que quedés en vigor la concessió primera.⁽²⁸⁾

Els capitans del sacramental estaven autoritzats a utilitzar la força i la presa de penyores contra els qui es resistissin a contribuir en una talla. Si no aconseguien cobrar la talla, podien reclamar l'ajut d'un porter reial.⁽²⁹⁾

Caràcter antinobiliari del sacramental

Quan el sacramental s'estengué a la vegueria de Barcelona i el Vallès, primerament, i a les vegueries d'Osona i el Bages, on hi havia molts dominis d'homes de paratge, de cavallers i fins i tot de membres de l'alta noblesa, el sacramental trencà la primàcia del poder nobiliari, que ja no fou l'únic que disposava de forces armades per tal d'imposar l'ordre públic que li convingués. Els pagesos de reialenc i els de dominis eclesiàstics tingueren la possibilitat de respondre a les vexacions de diferents senyors i la van aprofitar.

Sabem que, des de ben aviat, hi hagué incidents entre homes del sacramental i

(24) ACA: C, reg. 2314, f. 5 v. (1397, juny, 30).

(25) Cf. exemples de talles a MADURELL, J. M.: "Els sacramentals del Vallès, Maresma i Llobregat", p. 187-188.

(26) ACA: C, reg. 1870, f. 54 r.-v. (1388, octubre, 27).

(27) MADURELL, J. M.: "Els sacramentals del Vallès, Maresma i Llobregat", p. 189.

(28) Cf. la confirmació de Joan I: ACA, C, reg. 1892, f. 51 v.-53 r. (1387, setembre, 27).

(29) ACA: C, reg. 1870, f. 54 r.-v. (1388, octubre, 27).

membres de l'estament nobiliari, concretament, ja l'any 1319, amb els senyors del castell del Far, Romeu de Corbera i la seva muller Sibilla, i en alguns casos els escamots del sacramental es van excedir en llur comesa. Hi hagué empresonaments i judicis contra els homes del sacramental, que acabaren unes vegades bé per al sacramental i altres vegades no tant o gens. El cas de 1319 acabà amb l'absolució dels encausats.⁽³⁰⁾ Els anys 1337 i 1338 hi havia diverses causes en curs per excessos del sacramental: una contra el batlle de Vilamajor i Cardedeu i una altra contra el batlle de Caldes de Montbui i altres membres del sacramental, que havien provocat un avalot contra el veguer de Barcelona quan havia anat a aquesta població; també els municipis de Sant Cugat del Vallès i els seus habitants i els de Castellar estaven encausats.⁽³¹⁾ L'any 1386, una actuació del sacramental al poble de la Roca, que pertanyia a Pere Arnau Marquès, havia comportat tala d'arbres, derrocament i crema de cases, molins i colomars i altres danys que foren avaluats en 1.532 lliures i 10 sous. Arran d'aquest excés foren empresonats quinze homes del sacramental, contra els quals fou obert un procés. La sentència judicial imposà una indemnització a favor de Pere Arnau Marquès, que encara no havia aconseguit de cobrar l'any 1401.⁽³²⁾

Molt més greu va ésser la participació dels homes del sacramental en el pogrom contra els jueus de Barcelona l'any 1391. El poble menut revoltat repicà les campanes a sometent i els homes del sacramental es congregaren a la ciutat, assaltaren el Castellnou, malgrat que hi onejava la bandera reial, obriren la porta de la Cúria del batlle de Barcelona, cremaren les escriptures i escorcollaren les cases per tal de trobar els jueus que s'havien refugiat primer en el Castellnou i després en cases de cristians i participaren també en la

matança de jueus, oblidant completament que llur missió era defensar la llei i l'ordre i no pas enfrontar-se als oficials reials. Molts homes enrolats en l'estol de l'infant Martí, que es preparava al port de Barcelona per salpar cap a Sicília, també van prendre part en la revolta, però certament això no excusava l'actuació dels homes del sacramental.⁽³³⁾

Els nobles odiaven el sacramental tant perquè era una milícia formada per pagesos com perquè podia entrar a llurs terres, escorcollar els castells, prendre-hi gent, etc.

A les Corts de Perpinyà de 1350-1351 Berenguer de Sant Vicenç, un senyor del Maresme que era tractador a Corts pels cavallers de la vegueria de Barcelona i el Vallès, presentà un greuge contra el sacramental d'aquesta vegueria, qualificat de "*malvat e terrible ús o ley... que és contra Déu, el senyor rey e contra bona costuma*". Afirmà que els homes del sacramental eren culpables de diversos danys fets als cavallers i homes de paratge: morts i crema de castells i de cases de cavallers i d'altres persones, i demanà que la jurisdicció i el càstig dels delinqüents correspongués, com a regalia que era, només al rei i als oficials reials i no a "*avalot de pageses*", a gent "*qui no han raó, ne conexensa, ne saben què's fan*". Assegurà que el sacramental representava un perill per als homes de paratge de la vegueria, per als rics-homes i els cavallers de tot Catalunya, que sovint hi anaven i fins i tot per a l'estat, ja que, segons ell, els moviments comunals a altres països havien començat consentint aquestes vergonyes.

Tots els síndics de les ciutats i viles de Catalunya i molts eclesiàstics —l'arquebisbe i el capítol de Tarragona, el vicari del bisbe i el capítol de Barcelona, el procurador de l'abat de Sant Cugat, l'abat de Banyoles pels homes que tenia a Vilassar i Argenton, el bisbe i el capítol de Vic i els de Tortosa, Lleida i la Seu d'Urgell i el castellà d'Amposta— es manifestaren contra el

(30) Riu, M.: "La primera revolta dels segadors i la justícia a la Catalunya del segle XIV", *Studia Historica et Philologica in honorem M. Batllori*, Roma: 1984, p. 411-416. CUADRADA, C.: "Els greuges del sacramental", p. 3-4.

(31) ACA: C, reg. 1054, f. 50 r. (1337, abril, 7), f. 188 r. (1337, desembre, 30), reg. 1055, f. 19 r.-v. (1338, maig, 19) i 22 r.-v. (1338, juny, 22).

(32) ACA: C, reg. 1892, ff. 51 v.-53 r. (1387, setembre, 27) i reg. 2130, ff. 86v.-87 r. (1401, maig, 18).

(33) CUADRADA, C.: "Els greuges del sacramental", p. 7. FITA, F.: "Estrago de las juderías catalanas en 1391. Relación contemporánea", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XVI-XVII (1840), p. 432-445. BATLLE, C.: *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*. Barcelona: CSIC (Departamento de Estudios Medievales), 1973, v. I, p. 108-109.

greuge i demanaren que no fos considerat com a tal; en canvi el braç nobiliari, l'abat de Ripoll i el cambrer de Sant Miquel de Cuixà, en nom de l'abat, insistiren perquè fos considerat com a greuge. L'afer fou encomanat a Jaspert de Tregurà i ignorem com fou resolt. En tot cas el sacramental no fou dissolt.⁽³⁴⁾

En els anys següents, les controvèrsies van continuar, especialment després de cadascun dels nombrosos incidents. Barcelona defensà sempre que els processos de sometent i els de pau i treva eren dues regalies fonamentals que permetien la intervenció del rei dins dels territoris senyoriais, i que per aquest motiu calia defensar-les acarnissadament, i més en moments com aquells, a la darrereria del segle XIV, en què la jurisdicció reial ordinària havia estat alienada a la major part de Catalunya.⁽³⁵⁾

La reducció del territori sotmès a la jurisdicció reial, però, repercutí al mateix temps en una disminució dels efectius del sacramental, ja que els llocs que havien passat a jurisdicció senyorial van abandonar l'organització. Ja hem comentat abans el cas de Granollers, que hagué de sortir del sacramental quan la jurisdicció passà al comte Pere d'Urgell. L'any 1387 els sobreposats del sacramental de la vegueria de Barcelona i el Vallès s'havien queixat que disposaven de tan poca gent que amb prou feines podien fer les actuacions necessàries contra els delinqüents. Els pocs homes que quedaven estaven, a més, atemorits per les denúncies constants de què eren objecte per part dels cavallers, generosos i ciutadans honorats, senyors de castells i llocs a la vegueria, que els professaven un odi capital. Per aquest motiu Joan I concedí als sobreposats, als capitans i als membres del sacramental que els oficials reials no actuessin d'ofici contra ells ni fossin admeses les denúncies per actes del sacramental si els querellants no les presentaven amb nom i

cognom, donant seguretats i fiadors per a ells i llurs successors, a fi d'esmenar danys i despeses si la denúncia no era fonamentada.⁽³⁶⁾ La concessió havia d'ésser vàlida durant deu anys, però fou recollida a les ordinacions de 1395, que ja hem comentat.

Però la campanya nobiliària contra el sacramental continuà. El 19 d'abril de 1397 la reina Maria, com a lloctinent del seu marit, el rei Martí, absent a Sicília, deixà en suspens el sacramental nou fins que no li fossin mostrats els privilegis del rei Joan I; era la reacció a les agressions perpetrades pel sacramental a Vic i a Manresa.⁽³⁷⁾ El 17 de juliol de 1397 els Consellers de Barcelona proposaren en el Consell, a instància del rei, de negociar amb els barons i cavallers per tal d'arribar a un acord sobre el sacramental d'Osona i el Bages, que era el que congruava més oposició. La ciutat i els bisbes i capítols de Barcelona i de Vic havien d'escollir una persona, i els nobles una altra amb plens poders per moderar el privilegi del sacramental. Els eclesiàstics estaven disposats a fer el que decidís la ciutat. El Consell acordà que fossin donats poders arbitrals a certs juristes que podrien modificar i corregir el privilegi sense revocar-lo. En cas de desacord, el rei tindria l'última paraula.⁽³⁸⁾ Potser com a conseqüència d'aquest acord del Consell de Trenta, el 6 de setembre de 1397 el rei suspengué el sacramental nou, mentre decidia si atemptava o no contra les llibertats i privilegis dels cavallers, com aquests asseguraven; la suspensió fou prorrogada pel gener i pel juliol de 1398 perquè el monarca encara no havia pogut estudiar la qüestió.⁽³⁹⁾ Malgrat la suspensió, el batlle general acudí amb el sacramental a la baronia de la Portella, situada a la vegueria del Bages, i per tant a la zona del sacramental nou, i obligà per la força els homes de Bernat Galceran de Pinós a formar un sindicat que havia de permetre tirar endavant la redempció de la jurisdicció empenyorada per la Corona a aquell noble.⁽⁴⁰⁾

(34) CORTES, I-2, p. 443-445 i FERRER I MALLOL, Maria Teresa: "El patrimoni reial i la recuperació de senyorijs jurisdiccionals a finals del segle XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, 7 (1970-1971 [1973]), p. 446. Berenguer de Sant Vicenç havia tingut topades amb el sacramental. CUADRADA, C.: "El sacramental i les franqueses del Vallès", p. 205-206.

(35) *AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona)*: Lletres Closes, 2, f. 3 r.-4 r. i 4 v.-5 r. (1383, maig, 6 i 8).

(36) *ACA*: C, reg. 1892, f. 238 v.-239 v. (1387, octubre, 20).

(37) *ACA*: C, reg. 2347, f. 100 r.-v. (1397, abril, 19).

(38) *AHCB*: Llibre del Consell, 27, f. 101 r. (1397, juliol, 27).

(39) FERRER, M. T.: "El patrimoni reial", p. 446. *ACA*, C, reg. 2229, f. 98 r.-99 r. (1398, juliol, 12).

(40) *Ibidem*, p. 433.

Com que l'ofensiva nobiliària contra el sacramental no s'aturà pas amb la suspensió, el rei es veié obligat a delegar la solució de l'afer en la reina Maria, puix que ell estava ocupat amb les Corts d'Aragó i no podia dedicar-hi una atenció tan urgent com el descontentament creixent de la noblesa semblava requerir. La reina rebé plens poders el 2 de juny de 1399 i el rei li assignà un consell de quatre juristes, tots o gairebé tots barcelonins, perquè l'ajudessin en la resolució d'aquesta qüestió: el vice-canceller Macià Castelló, els doctors Pere Sacalm i Pere de Santmartí i el jurista Esperandeu Cardona.

Pocs dies després, els oficials reials hagueren d'afrontar el perill d'una reunió no autoritzada que els barons, nobles, cavallers i homes de paratge pretenien fer per tractar, sembla, dels dos greuges que tenien: la redempció del patrimoni reial i el sacramental. La reunió fou impedida, de moment, però el rei hagué d'ordenar d'obrir una enquesta sobre els abusos fets pels comissaris per a la redempció contra els detentors de béns del patrimoni reial i hagué de cedir també en la qüestió del sacramental, sobre la qual manà fer enquesta, mentre de moment sobresseia el sacramental de les vegueries de Barcelona i el Vallès, com abans havia sobressegut el d'Osona i el Bages i Moià.

Alguns altres abusos dels homes del sacramental nou, que tornava a ésser vigent després de la suspensió temporal de 1398, provocaren una nova onada d'indignació entre els nobles i un altre intent de reunió el 1406 per atacar els homes del sacramental de Vic i Osona, que havien causat danys al donzell Ferrer de Castellet i al noble Ramon de Peguera. Hom intentà calmar els ànims amb el càstig dels culpables. El governador de Catalunya ja n'havia penjat un a Santpedor i n'havia condemnat a mort quatre més el 17 d'agost de 1406; el rei l'animava a executar aquestes sentències, tot promentent de donar per bo el que fes i no escoltar els precés que li fessin els consellers de Barcelona, que sostenien el sacramental. Per evitar la reunió dels nobles i les violències que en podien resultar, el monarca envià lletres closes als capitostos de la noblesa, a Jaume d'Urgell, al comte de Cardona, a Roger Bernat de Pallars i a Bernat de Pinós, i una lletra patent a tots els barons prohibint la reunió. I ordenà al governador de Catalunya que, si

malgrat aquestes ordres es reunien igualment, procedís contra ells; al mateix temps prometia al governador ocupar-se personalment, quan tornés a Catalunya, de l'escalf que els del sacramental rebien de les ciutats i viles reials.⁽⁴¹⁾ Mentrestant, el 30 de juny de 1406, el rei havia tornat a suspendre el sacramental nou sis mesos més.⁽⁴²⁾

La ciutat de Barcelona havia mostrat el seu desacord amb les mesures preses pel governador de Catalunya, perquè segons els privilegis del sacramental cap oficial reial no podia actuar contra els homes d'aquesta milícia, llevat del veguer de Barcelona i encara amb el consell de juristes d'aquesta ciutat. Havia enviat, doncs, dos missatgers al rei per obtenir la revocació de les ordres contra els membres del sacramental.⁽⁴³⁾

Les queixes de la noblesa contra el sacramental continuaren durant el regnat de Ferran d'Antequera i foren exposades a les Corts de 1412-1413. Potser per aquest motiu el rei Ferran modificà alguns aspectes del sacramental. Disposà que els oficials reials no interferissin la tasca dels capitans del sacramental, però els homes d'aquesta milícia no haurien de prendre's la justícia per la seva mà i haurien d'ajudar els oficials reials. No podrien tampoc aprofitar-se de llur condició per denegar als senyors els drets reals i personals a què li estiguessin obligats i, si eren homes propis d'un senyor, haurien de menester la seva autorització per pertànyer al sacramental.⁽⁴⁴⁾

Però els incidents van continuar. Un dels més destacats s'esdevingué l'any 1413, quan els homes del sacramental atacaren el lloc del Far, on talaren vinyes i arbres, cremaren molins i causaren altres danys en els béns de Riambau de Corbera, a qui pertanyia el lloc. El primogènit, l'infant Alfons, empresonà els responsables i el rei intercedí en llur favor. Finalment, després de pujar al tron, els perdonà.⁽⁴⁵⁾

(41) FERRER, M. T.: "El patrimoni reial", p. 447.

(42) ACA: C, reg. 2235, f. 142 r. (1406, juny, 30).

(43) AHCB: Llibre del Consell, 28, f. 91 r.

(44) CUADRADA, C.: "Els greuges del sacramental", p. 213.

(45) CUADRADA, C.: "Els greuges del sacramental", p. 213-214. ACA: C, reg. 2587, f. 35 r.-36 r. (1416, octubre, 15). Un Riambau de Corbera, probablement el pare del Riambau d'aquesta ocasió, ja havia tingut un altre incident amb el sacramental l'any 1399: reg. 2124, f. 187 v.-188 r. (1400, febrer, 7), i un altre avantpassat, Romeu de Corbera, n'havia protagonitzat un altre l'any 1319: cf. abans nota 30.

Però els incidents no seguien sempre aquest esquema; a vegades el sacramental no gosava entrar en una terra senyorial, si es tractava de la d'un home tan poderós com, per exemple, el comte de Cardona. L'any 1440, un matrimoni d'Igualada fou atacat per dos germans d'Odena quan treballava en una vinya que posseïa en el terme d'aquest castell. Convocat el sometent, el batlle i el sots-veguer capitanejaren la tropa i es dirigiren a la Pobla de Claramunt per capturar els malfactors, però la gent del terme, convocada també a toc de campana, s'interposà entre el sometent i els malfactors. A la vista de la situació, els oficials reials preferiren retirar-se i el mateix hagueren de fer l'endemà, quan intentaren capturar els mateixos malfactors a Odena. En aquesta ocasió, l'incident seguí la via judicial davant el tribunal del governador de Catalunya, a instància de la vila d'Igualada, amb el suport de la ciutat de Barcelona, que escriví sobre l'afer a la reina Maria dues vegades; la segona per demanar que la vista de la causa, que la reina havia reclamat per al seu tribunal, no es fes a Saragossa, on els juristes no eren experts en lleis catalanes, sinó a Catalunya i per juristes catalans.⁽⁴⁶⁾

Malgrat tot, el sacramental continuà expandint-se. El 12 de gener de 1425 Alfons el Magnànim concedí a Vilafranca del Penedès que pogués adherir-se al sacramental vell i al nou; els regidors, que es lamentaven que la vila s'havia despoblat molt, esperaven que una millora en la seguretat repercutiria en un augment de la població.⁽⁴⁷⁾ L'any 1430 el sacramental

(46) AHCB: Lletres Closes, 7, f. 7 r.-v. (1440, febrer, 11) i 8, f. 9 r.-v. (1441, juny, 2).

(47) ACA: C, reg. 2592, f. 107 v.-118 r. (1425, gener, 12).

també fou concedit a la ciutat de Girona i als llocs de la seva batllia i vegueria i, en general, del bisbat, atesos els bons resultats aconseguits en el Vallès i altres llocs, on hi havia, segons els demandants, pau i concòrdia; a Girona no sembla que l'església intervingués en l'organització d'aquesta milícia, ja que els tres sobreposats que l'havien de governar havien d'ésser elegits l'un pels jurats de Girona, l'altre pels prohoms dels llocs de la vegueria i el tercer pels jurats, regidors o síndics de la resta dels llocs del bisbat.⁽⁴⁸⁾ Més tard, l'any 1453, la reina Maria, muller del Magnànim, concedí l'ingrés al sacramental de Barcelona de diferents municipis de la vegueria de Cervera, Calaf, Segur, Sant Martí Sesgueioles, la Guàrdia Pilosa, Miralles, Viciàna, Vilamajor i Montfar. L'infant Joan ho atorgà també, l'any 1454, a la vila de l'Arboç.⁽⁴⁹⁾

L'any 1475, durant la guerra remença, Verntallat, un dels cabdills més destacats dels pagesos, demanà un nou sacramental on poguessin entrar tots els vassalls del rei i de l'Església per afrontar tots junts les reclamacions dels senyors i no pagar els drets capbreuats.⁽⁵⁰⁾ Aquesta petició demostra com el sacramental era vist essencialment com una força antinobiliària.

(48) ACA: C, reg. 2758, f. 26 v.-31 r. (1430, octubre, 31). Publ. per VALLS I TABERNER, Ferran: "Els antics privilegis de Girona i altres fonts documentals de la compilació consuetudinària gironina de Tomàs Mieres", *Estudis Universitaris Catalans*, XIII (1928), p. 208-217, que usà la còpia del còdex 5, f. 205 de l'ACA.

(49) ACA: C, reg. 3160 f. 28 v.-29 v. (1453, setembre, 15) i reg. 3161, f. 122 v. (1454, octubre, 8).

(50) VICENS VIVES, Jaime: *Historia de los remensas (en el siglo XV)*. Barcelona: Vicens Vives (ed. de butxaca) 1978, p. 115 i n. 235.